

REZULTATI DEMOKRATSKE TRANZICIJE KROZ PRIZMU GRAĐANA SRBIJE 2005.

Apstrakt: Institut za filozofiju i društvenu teoriju je obavio 2005. ponovljeni intervju (prethodni je obavljen 2001/2002. i objavljen u knjizi Politika i svakodnevni život, 2003), rađen istom metodologijom (dubinskim intervjuom i kvalitativnom analizom), ali na skraćenom, desetprocentnom uzorku i u šest gradova Srbije, sa ciljem da se proverí šta se promenilo u viđenju građana o politici u društvu posle pet godina od oktobarskog prevrata i šta uslovljava njihove stavove prema: politici demokratskih vlasti, prema strankama bivšeg režima i problemima sa kojima se suočavaju, kao i da li je nestao početni optimizam i zašto. Rezultati pokazuju da su posle petogodišnjeg iskustva ispitanici kritičniji prema politici demokratskih vlasti (naročito prema drugoj demokratskoj vladi), skloniji da zaborave razloge koje je proizveo bivši režim kao prepreke za demokratski preobražaj društva, te da je poraslo razočaranje i nezadovoljstvo postignutim, a početni optimizam sve više ustupa mesto pesimizmu i gubljenju nade u mogućnost radikalnijih demokratskih promena, što uslovljava i stav o mogućem davanju šanse radikalima na sledećim izborima. Ali i pored zbunjenosti građana zbog nastale nepovoljne situacije i ambivalentnosti izvesnih stavova, istraživanje sugeríše da su ispitanici realnije procenili aktualno stanje društva i da kritičnost, koja proizlazi iz nezadovoljstva zbog neostvarenih obećanja, ali i zbog neartikulisanih ciljeva razvoja, ne potire u potpunosti pozitivni stav prema demokratskoj transformaciji, budući da se kritika uglavnom pokazuje kao rezultat razočaranja što se ne ostvaruju demokratski principi posle 5. oktobra.

Ključne reči: Srbija, građani, demokratija, tranzicija, politika, kritika.

Iako smo u istraživanju nastojali da odvojimo lični stav ispitanika od njihovih utisaka o stavovima iz okoline, to se iz odgovora dosta teško može izdvojiti (osim u slučajevima kada ispitanik eksplícitno govori u svoje ime), zato se najčešće lični stav projektuje i na stavove drugih i uopštava, pa se dobija, pre svega, „objektivacija“ individualnih percepcija, koje se umnogome približavaju stavovima analitičara, ali se nema utisak, sudeći po originalnom govoru, da su ispitanici prosto preuzimali slike iz medija, budući da su razlozima koje su davali za iznete stavove potvrdili da su do zaključaka došli samostalnim razmišljanjem o situaciji koju su lično iskusili.

U ovom tekstu analiziraćemo: 1) šta se promenilo u stavu prema 5. oktobru u razdoblju između dva intervjua, kao i 2) u stavu prema obe demokratske vlade, zatim 3) stav građana prema politici 2005, 4) percepciju osnovnih problema u 2005, 5) zašto se građani okreću prema partijama bivšeg režima i 6) da li se izgubila pozitivna energija probuđena 5. oktobra.

Istraživanje Instituta za filozofiju i društvenu teoriju 2001/2002. putem dubinskog intervjua o stavovima građana Srbije, koje se odnosilo na njihovu refleksiju društvene i lične situacije posle oktobarskih promena 2000. godine (objavljeno u knjizi *Politika i svakodnevni život* 2003), ponovljeno je 2005. u manjem obimu sa ciljem da se ustanovi šta se u svesti ispitivanih građana promenilo u petogodišnjem periodu od osvajanja demokratske vlasti, pre svega, u oceni dometa društvenih promena, karaktera novih demokratskih vlasti, odnosa prema politici i vlastitom društvenom angažovanju i u pogledu procene perspektiva za budućnost.

Početna teza, koju smo želeli da proverimo na osnovu prethodnog istraživanja, bila je „da je 5. oktobar bio značajan događaj, ne samo u smislu smenjivanja jedne loše vlasti nego i kao pokazatelj određenih dubljih promena u shvatanju politike kod građana Srbije“ (*Politika i svakodnevni život*, str. 9). Zatim, želeli smo da utvrdimo šta se dogodilo sa pozitivnom energijom koja je masovno ispoljena 5. oktobra (kao i u protestima 1996/97) i dovela do pada bivšeg režima, tj. kakva je danas motivacija građana (ispitanika) za društvene promene, kako ih ocenjuju u petogodišnjem periodu i kojim se razlozima rukovode u pogledu zapažanja zaokreta ka pesimističkim stavovima. Društim rečima, želeli smo da proverimo koliko se „snimak“ građana o društvenim promenama danas (pet godina posle petooktobarskog prevrata) razlikuje od onog koji smo dobili 2001/2002.

Primenili smo isti postupak tragajući za tim da utvrdimo „šta ljudi misle i kako misle“ i koja značenja sami pridaju današnjim događajima, kako vide društvenu situaciju posle četiri-pet godina demokratske vlasti, odnosno, da li iz sopstvenog iskustva procenjuju uspon (ili pad) demokratske tranzicije. Budući da je izbor ispitanika bio „nameran“, tj. istraživači na terenu su birali iz prethodnog uzorka one ispitanike koji su bili „najgovorljiviji“ i umeli da obrazlože svoje stavove (bez obzira na njihovu političku orijentaciju), ali zadovoljavajući neka nužna socio-demografska obeležja ispitanika

(pol, starost, profesija, obrazovanje), dobili smo bogatu paletu ideja i dobro obrazloženih odgovora, koji omogućuju da se putem interpretativne strategije indukuju osnovne razlike u sadašnjim odgovorima i uoče promene u stavovima, što dosta odgovara aktuelnoj društvenoj situaciji, u poređenju sa početnim godinama tranzicije.¹

Istraživanje je potvrdilo opravdanost ponovljenog susreta sa ispitanicima i, kao što će analiza pokazati, dobili smo zanimljive i značajne rezultate, koji omogućuju da se utvrde osnovni stavovi ispitanika prema društvenim promenama iz perspektive događanja u 2005. godini.

I ovom prilikom smo se rukovodili idejom da se intervjuom ne može dobiti „odraz“ stvarnosti od strane ispitanika nezavisno od situacije u kojoj se vrši intervjuisanje, i upravo iz tih razloga smatrali smo da je potrebno ponoviti prethodni intervju, da bismo ustanovili kako je izmenjena društvena situacija uticala na stavove (istih) ispitanika i u kojoj meri je promenila njihovo „viđenje“ stvarnosti pet godina posle 5. oktobra 2000. godine. To upućuje na dosledno uvažavanje sagovornika kao subjekta i zato smo nastojali da u analizi sačuvamo izvorni jezik kojim su se ispitanici služili, ne samo kao ilustraciju njihovog „pogleda na svet“, već i kao autentični govor o svetu u kojem žive, što ne narušava analitička interpretacija koja se oslanja i na izvore drugih istraživanja, kao i na našu vlastitu „reflektovanu učesničku perspektivu“; a putem kodiranja odgovora omogućuje se da se uspostavi izvesna uporedivost građe i dođe do izvesnih uopštavanja (videti: *Politika i svakodnevni život*, str.19).

I ponovljeno istraživanje potvrđuje da takozvani obični građani imaju svoju vlastitu procenu društvene situacije, koja se umnogome uklapa u već formirana tumačenja javnog mnjenja o političkoj sceni Srbije danas, ali ne kao pozajmljene stavove, već kao rezultat njihove sopstvene refleksije, što se vidi iz njihovih manje ili više originalnih odgovora.

¹ Da bi se otklonile sumnje čitalaca u tom smislu šta se može zaključivati iz malog uzorka, treba istaći da je za primenjeni metod dubinskog intervjua uobičajeni uzorak 30-50 ispitanika, budući da se tu radi o slobodnom razgovoru kojim se ispitanik podstiče da samostalno i što otvorenije i iskrenije obrazloži svoje stavove (bez unapred ponuđenih odgovora i kvantifikovanja rezultata), što pretpostavlja duži razgovor, a često i više puta ponovljeni.

Šta se promenilo u stavovima ispitanika u tumačenju 5. oktobra i njegovih rezultata

Istraživanje 2001/2002. sprovedeno je u dosta specifičnom društvenom okruženju, neposredno posle pobeде demokratske opozicije na izborima 2000. godine i pada režima Slobodana Miloševića, do kojeg je došlo i zahvaljujući probuđenoj pozitivnoj energiji građana. Još uvek je postojala euforija pobeде, koja je podsticala nadu da će se nastaviti neophodne društvene promene. Istina, nezadovoljstvo zbog sporosti promena već se izražavalo, ali još nije bila izgubljena nada da će one ići brže i dovesti do dubljeg menjanja institucija sistema. Za razliku od toga, istraživanje 2005. događalo se u drugačijem društvenom ambijentu, u kojem su dve demokratske vlade pokazale za šta su sposobne i šta su voljne da učine u smislu radikalnijih društvenih promena, što je na ispitanike uticalo da drugačije razmišljaju o tome gde se Srbija nalazi danas i šta se može dalje očekivati.

Ispitanici su 2001/2002. skoro unisono ocenjivali 5. oktobar kao simbol demokratske prekretnice, jer su „posle dugotrajnog trpljenja i ćutanja... građani došli do realnijeg gledanja na to šta se u društvu zbivalo u toku poslednje decenije prošlog veka i počeli se pitati: dokle će mirno gledati kako sve više propadaju sve šanse da se društvo izvuče iz krize“ (*Politika...* str.30). Kap koja je dolila ulje na vatru rastućeg nezadovoljstva prema bivšem režimu bila je izborna krađa 2000. godine, kada su građani shvatili da je mera bila prevršena i da je u pitanju „biti ili ne biti“ kao društvo, kao narod i kao pojedinci, tj. da je sazrelo vreme za promene, prema kojima se većina ispitanika odnosila pozitivno. Tada je događaj 5. oktobra bio veoma nabijen emocijama i opredeljenjem za radikalnije promene, što se izražavalo u očekivanju nastavka ostvarenja obećanja koje je demokratska opozicija davala u predizbornoj kampanji, iako su se već tada pojavljivali znaci nezadovoljstva zbog neispunjavanja (ili sporosti) tih obećanja. Ipak, glavni kontekst ocene 5. oktobra bio je u znaku „istorijskog trenutka i izlaska iz dugogodišnjeg mraka“ (Isto, str. 32); odnosno, verovalo se da je nastupio početak stvaranja „normalnog društva“ i da taj događaj predstavlja ključ za izlazak iz decenijske krize.

Da u tom periodu preovlađujući pozitivni stav prema petooktobarskom prevratu nije bio samo rezultat „euforije pobjede“ nad Miloševićevim režimom koji je pretio da dovede društvo do potpune kataklizme, već da je bio uslovljen i prvim relativno povoljnim rezultatima reformi koje je inicirala demokratska vlada Zorana Đinđića², potvrđuju objektivni pokazatelji koje su ispitanici uvažavali kao znak da se društvo kreće napred u pravcu stvaranja normalnijih uslova života.

Tada je takođe dosta ispitanika isticalo sa negodovanjem da su mnogi ljudi nestrpljivi i da su imali preterana očekivanja, zbog čega su bili nezadovoljni rezultatima postignutih promena za kratko vreme (ponavljanjem slogana „ne može sve preko noći“ – *Politika...* str.35). Ali, nije zanemarljiv broj ispitanika koji su smatrali da se u tom periodu osećaju bezbednije, jer „imaju poverenja u vladine reforme i ljude koji vode zemlju“ (37); takođe, da se osećaju slobodnije („slobodnije se diše“); uprkos već tada izrečenim kritikama vladine politike, isticali su da će „biti bolje“.

Međutim, i tada su ispitanici navodili kao glavni nedostatak demokratske politike odsustvo diskontinuiteta sa starim sistemom („slično rade kao i stari režim“), što se i moglo razumeti u tim prvim koracima „sricanja demokratije“, ali je taj dojam veoma naglašen i u istraživanju 2005, pet godina posle oktobarskog prevrata, što već ne može biti objašnjeno kao nedostatak znanja o demokratskom upravljanju, nego se doživljava kao devijacija koja je uslovljena nepostojanjem volje da se poštuju i primene demokratski principi, usled neprincipijelnih kompromisa sa strankama bivšeg režima i odsustva spremnosti da se sistem očisti od „ljudi koji su ubijali, krali i bogatili se na račun naroda, zahvaljujući privilegijama u bivšem režimu“.

Dakle, značajna razlika u stavovima ispitanika u ponovljenom istraživanju očituje se: 1) u naglašeno negativnom stavu prema ostvarenim očekivanjima koje je probudio 5. oktobar (sa manjim brojem obazrivyh odgovora, odnosno u zadržavanju blagog optimizma manjeg broja ispitanika) i 2) u pojačanom skepticizmu u pogledu mogućnosti radikalnijih promena u budućnosti.

² I u istraživanju 2005. ispitanici ističu taj period kao početak dobrodošlih reformi i u tom smislu procenjuju znatno pozitivnije prvu demokratsku vladu, čiji je hod zaustavljen, smatraju oni, ubistvom premijera Đinđića, za razliku od druge vlade Vojislava Koštunice, čiji smer ocenjuju kao „kretanje unazad“.

Sledeći iskazi to mogu da dokumentuju:

Trend 1: Poništavanje ideja 5. oktobra

Postojala je „zanesenost revolucijom“, mislilo se da će ići sve lako kad smo skinuli Miloševića:

- „Izneverili su oni koji su došli na vlast posle rušenja Slobodana Miloševića, jer se nije desio 6. oktobar i prokockane su mnoge šanse“ (navode se dve propuštene suštinske šanse: da se 6. oktobra raskrsti sa prethodnim sistemom i, drugo, da se posle ubistva premijera Đinđića raščisti sa mafijom i organizovanim kriminalom);
- „Izdali su nas oni u koje smo polagali nadu i plasirali su nešto drugo od onoga što su obećali“;
- „Poništava se ono što se bilo početno promenilo i zato se vraćamo unazad, jer se nije raskinulo sa prošlošću – nisu uklonjeni ljudi koji su ubijali i krali“;
- „Tekovine 5. oktobra pretvorile su se u borbu za vlast, pozicije i otimačine“;
- „Čoveka ne zanima oratorstvo, već stvaranje uslova za praktičan život, a ko god dođe na vlast zgrabi neko parče za sebe i ljudi na vlasti su se obogatili preko noći“;
- „Moć je preuzeo kapital, ‘novi bogataši’, i stvorena je sprega politike i kapitala“;
- „Učinak vlasti je nikakav; iako je prošlo četiri godine od demokratskih promena, danas umesto da idemo napred, mi se vraćamo unazad na znane sheme“;
- „Sad smo bliži onome što se desilo 5. oktobra i poništavamo ono što se početno promenilo“.

Trend 2: Sumnje u demokratsku koncepciju razvoja:

- „Nije postojala svest o demokratskim principima i ljudi se pitaju: šta je demokratija, šta su demokratske snage“;
- „Ljudi nisu shvatili smisao promena, više im je smetala porodica na vlasti nego sam režim“;
- „Zbog nedostatka koncepcije razvoja, ne znamo šta su naši nacionalni interesi“;

- „Još uvek ne nazirem kompletnu sliku, to mi je bilo mnogo jasnije 5. oktobra nego danas“;
- „Nije se shvatilo kakav sistem nailazi, jer naš kapitalizam je ‘divlji kapitalizam’“;
- „Da li demokratska vlast znači stvaranje tajkuna?“;
- „Vlast nije shvatila da je servis i sluga naroda“;
- „Narod više ne zna šta treba učiniti: pričaju se priče koje su gotovo sve iste, a od toga nema uspeha“;
- „Ljudi na vlasti samo propuštaju prilike da deluju“;
- „Vraćaju se SPS-ovci i opet sam ja u manjini“ (radnik, 30);
- „Radnik je nezaštićen, prikrivaju se prevare“;
- „Ubeđen sam da se ne može izgraditi ‘nova Srbija’ i neki normalniji život“;
- „Sve afere su zaprljale petooktobarske promene i izgubljena je nada“;
- „Rasula se politička energija (naročito posle ubistva Zorana Đinđića), jer je narod video da nema ko da ga povede gde treba i ostala je nemaština“.

Dakle, ističe se apatija kao dominantno raspoloženje.

Trend 3, u kojem se iskazuje blagi optimizam:

- „I dalje mislim da je bolje što su se desile promene, mada sam se nadao da će ići brže i korenitije, ali verujem da ću boljitak doživeti tek u penziji“;
- „Ništa se značajno nije promenilo, mada postoji još po neka iskrica“;
- „Promene 5. oktobra zatekle su loše stanje u društvu i zbog toga je došlo do promena, koje su danas zaustavljene, ali ne može se sve rešiti čarobnim štapićem“;
- „U strahu od nepoznatog, možda su se ljudi uplašili promena“;
- „Ja ne sumnjam da će biti nove Srbije, samo to neće ići onako lako kao što smo mislili, jer sadašnji političari uglavnom rade loše“;
- „Ovaj period je loša partija u igri demokratskih promena, ali postoji nada, treba pritiskati, verujem u nas, mada nismo suviše strpljivi ljudi“;

- „Moj stav prema stvaranju nove Srbije nije se promenio, ali je stvar sazrevanja i shvatio sam da to nije tako jednostavno“;
- „Mislim da svakom poslu treba pristupiti studiozno a ne euforično, a optimizam je splasnuo zato što su nove vlasti obećavale brze efekte“.

U ispitivanju 2005. ispitanici ukazuju na jasnu podelu između perioda demokratskih promena pre i posle ubistva premijera Đinđića, kada kažu: „Zoran Đinđić je bio most između nas i Evrope i on je svojim reformama mogao da nas uvede u Evropu“; ili: „Ubistvo Đinđića je zaustavilo talas promena koje su započele u društvu, mada ni tada nisam bio zadovoljan brzinom promena, ali iz današnje perspektive vidim da smo koračali najbrže što smo mogli, a od trenutka njegovog ubistva počinje ponovo period stagnacije i oni koji su trebali da izgube protivzakonito stečeno, ponovo se osećaju kao ribe u vodi“. Ispitanici naglašavaju da se devijacije više osećaju u drugom periodu demokratske vlasti i to uzimaju kao razlog opadanja optimizma.

Drugim rečima, 2005. godine 5. oktobar kao istorijski simbol novog početka (normalnijeg života) bleđi, ili se dovodi u pitanje „revolucionarni karakter“ petooktobarskog prevrata, kada se iz sadašnje perspektive gleda gde se stiglo u raskidu sa negativnom prošlošću, odnosno, koliko su se revitalizovala obeležja (i kadrovi) bivšeg režima. Ali nije reč samo o tome da građani već počinju da zaboravljaju 5. oktobar kao „značajan istorijski trenutak“ za rađanje „nove Srbije“, već oni i zameraju političarima koji vode zemlju u postoktobarskom periodu, da su izneverili ideje koje su dovele do 5. oktobra („Ne vidim kuda ide Srbija danas“) i da su omogućili povratak na pozicije moći snagama prethodnog režima.

2.

Stav ispitanika u 2005. prema demokratskim vladama

Promene u stavovima ispitanika prema vladama koje su došle na vlast posle 2000. godine, u odnosu na rezultate intervjua iz 2001/2002. dosta su vidne, i to u pogledu umanjenog, ili čak izgubljenog, poverenja u demokratsku vlast, ali sa naglašenom negativ-

nom ocenom druge vlade, dok je umanjena kritičnost prema Đinđićevoj vladi koja je bila izražena u prethodnom istraživanju. Te se promene mogu rezimirati na sledeći način:

1) danas se mnogo manje (ili skoro ništa) ne očekuje kao pozitivan rezultat demokratske vladavine, jer je doveden u pitanje njen demokratski karakter (naglašava se prevladavanje ličnih/partijskih interesa, i u demokratskim strankama, na račun opštih društvenih potreba i interesa);

2) polazi se od stava da je prekretnica u pravcu devijacije od demokratskih promena, ili okretanja unazad, ubistvo premijera Đinđića i zapaža se dosta pozitivniji stav prema prvom demokratskom predsedniku vlade nego što je bio izražen u prvom intervjuu;

3) pravi se uočljiva razlika između prve i druge demokratske vlade, u korist prve, sa pojačanom oštrinom kritike prema drugoj demokratskoj vladi;

4) ne vidi se oslonac u demokratskim strankama (mada se nešto bolje ocenjuje DS) u pogledu artikulacije perspektive Srbije u budućnosti (što je u prethodnom istraživanju imalo uglavnom pozitivnu konotaciju);

5) kao posledica značajno izmenjenog stava prema novim demokratskim vlastima ističe se mogućnost da se na sledećim izborima dâ šansa radikalima, da pokažu šta mogu da učine u rešavanju akutnih problema (što ukazuje na pojačanje zaborava neposredne prošlosti pod uticajem razočaranja u efekte demokratskih vlasti);

6) još se jedino priznaje kao velika stvar koja je učinjena posle 5. oktobra to što je zemlja vraćena u međunarodne tokove, ali se naglašava da nismo ni u tome daleko odmakli.

Ispitanici 2005. ističu, pre svega, da su:

- „Građani uvideli da nova vlast nije prepoznala kako funkcioniše aparat stare vlasti i mi plaćamo cenu za naivno verovanje DOS-a da će se promene same od sebe desiti ako skinu Miloševića, jer nisu shvatili koliko su duboke poluge vlasti bivšeg režima i onih koji sada kupuju firme“;
- „Gledano iz ove žablje perspektive ni prva ni druga vlast nisu učinile veliki pomak... i, čini mi se, sve što su dotakli je gore nego što smo imali“ (napominje se ranije besplatno školovanje, zdravstvena zaštita);

- „Učinak vlasti za četiri godine je nikakav i umesto da idemo napred, mi se vraćamo unazad“, što je omogućilo povratak stranaka iz bivšeg režima „zahvaljujući njihovoj mimikriji“ i da se „u prazan prostor ubacuju nikogovići i ništarije“.

Ispitanici, stoga, zaključuju da niko ne zna u kom pravcu Srbija treba da ide. I, kao što je rečeno, kao prekretnicu ka takvoj nizlaznoj liniji (umesto očekivanih reformi) većina ispitanika ističe ubistvo premijera Đinđića, jer dok je „u vreme Đinđića još postojala pozitivna energija, budući da je Zoran Đinđić shvatao šta se događa i njegov stav i energija ulivali su nadu (mada kada su krenule afere kao da je nestao kompas), sada je to uništeno“. Ocenjuje se, dakle, da je demokratski blok u prvom periodu bio operativniji:

„Vlada Zorana Đinđića imala je duha da stane iza nečega i da rešava probleme“;

„Bio je započet jedan ogroman posao i odmaklo se u nekim reformama, iako je DOS imao teži zadatak, da sredi državu“.

I kako kaže jedan ispitanik: „Sa Zoranom Đinđićem nisi morao da se slažeš, ali si video da on ne laže, on je živeo svoje ideje“; dok se „sa drugom vladom poništava ono u šta smo zakoračili 5. oktobra“.

Oštar odijum svaljuje se na Vojislava Koštunicu kao premijera druge vlade koji, po mišljenju jednog broja ispitanika:

„Vodi politiku ‘ne talasaj’ i nema svoj profil i identitet“, budući da je „ta vlada uvukla u vlast tipove iz prošlosti“, te je „postala kočničar i sve ide u rikverc“. Može se reći da uglavnom vlada ocena da druga demokratska vlada „ima konzervativni odnos prema pitanjima od presudnog značaja“ i stoga, „za ove vlade nema perspektive za bolji život, jer su izdali sve principe demokratije“. Ispoljen je i kritički stav prema takozvanom legalizmu Vojislava Koštunice, jer „Koštunica samo ‘gusla’ o pravnoj državi od koje ne vidimo ništa“.

Ispitanici danas vide razliku i u tome što „ova vlast samo odlaze probleme i reaguje samo na pritiske, dok je vlada DOS-a isporučila važne funkcionere Haškom Tribunalu (uključujući i Slobođana Miloševića)“.

Ali dok većina ispitanika misli da Vojislav Koštunica nije za funkciju na kojoj je, samo jedan (stariji) ispitanik smatra da je njegova vlada „bolja s pravne strane, jer se oseća veće prisustvo pravne države i sada smo sigurniji, ima manje afera, mada i ona nije imuna

od toga“ (što umnogome pobijaju same činjenice koje se odnose na efekte druge vlade).

Ovakav zaokret u odnosu na demokratske vlasti, u smislu gubljenja poverenja u demokratske stranke (naročito DSS, koja je na čelu druge koalicione vlade) i u demokratsku perspektivu Srbije, značajno će uticati i na procenu ispitanika o budućnosti i ispoljavaće se u gubljenju nade i u pojačanoj bespomoćnosti, što je dovelo do potiranja optimizma izraženog u prethodnom istraživanju.

Ali, istovremeno, iz sadašnjih odgovora ispitanika uočava se da zrelije i realnije procenjuju sadašnji period „demokratske tranzicije“, pitajući se ne samo šta je ona donela u pogledu poboljšanja svakodnevnog života, već i da li je put kojim ide Srbija danas i koji je prešla u prethodnih pet godina trasiran kao demokratski, što potvrđuju stavovi ispitanika o gledanju na politiku 2005. godine, kao i percepcija osnovnih problema i obrazloženja zašto se izgubila pozitivna energija probuđena 5. oktobra.

3.

Stav građana (ispitanika) prema politici 2005. godine

I u stavovima prema politici kod ispitanika danas mogu se uočiti važne razlike, sa stavljanjem akcenta na kritiku „političara“, tj. ljudi koji upravljaju politikom i razlikovanjem „politike“ i „politikanstva“. Iako postoje i sličnosti sa onim što je konstatovano na osnovu rezultata intervjuja iz 2001/2002. u sledećem smislu: „...uočava se jedna napetost koja se često ispoljava kao prividno upadanje u protivrečnost. Sa jedne strane građani žele da se politika manje bavi njihovim životima i oni politikom, a sa druge strane, postoji uviđanje značaja politike i frustracija što političko polje ne funkcioniše onako kako bi oni želeli...“ (*Politika...* str.56).

Ali sada ispitanici jasnije određuju „kakva politika“ je u pitanju, kojom nisu zadovoljni, i relativizuju ranije shvatanje da je svaka politika prljava i da je treba u potpunosti izbaciti iz vlastitog života. Odnosno, sada se više kritički odnose prema konkretnim kreatorima i akterima „politikantske politike“, što se izražava u dosta čestom odgovoru:

- „Politika nam je ogadila zbog loših političara, koji su zainteresovani samo za rešavanje svojih ličnih problema i orijentišu se na borbu za pozicije i vlast, bez odgovornosti pred narodom“;
- „Uvek se ljudima gadila politika, ali smo pre 2000. godine imali nadu da će doći do promena“;
- „Ranije je ljudima bilo dosta politike zbog rata, a danas im je dosta politike zbog političara“;
- „Lokalni izbori su pokazali da je ljudima politike preko glave“ (u Valjevu je samo 30% ljudi izašlo na izbore);
- „Pokazalo se da svi političari rade na isti način“;

I dalje izražavaju nezadovoljstvo što im se politika meša u život, jer to doživljavaju kao opterećenje, i zato što „hoćemo jedan normalan život bez opterećenja a ljudima je politike preko glave“. Ali, iako im se gadi politika, kažu: „postoji začarani krug: ljudi ne bi želeli da se bave politikom, ali su na to prinuđeni“. To takođe izražava jedan drugi ispitanik kada kaže: „politika se prati i dalje, čak i više, svi gledaju političke emisije“. Ali, nezadovoljstvo politikom je mnogo racionalnije formulisano: zbog toga što postoktobarska politika:

- „Nije dovela ni do kakvog raspleta, već se situacija još više komplikovala i nema odgovora na goruće životne probleme“.

S druge strane, primetna razlika je i u naglašenijem okretanju od kolektivističkog stava (koji se zastupa u politici verbalno u smislu „opštih interesa“) prema izvesnom individualizmu, što je izraženo u stavovima jednog broja ispitanika:

- „Politika nas toliko zaokuplja da ne stižemo da se bavimo sobom, jer nam se politika uvukla u sve pore života“;
- „Dosta je politike, treba više rada, jer od politike se ne može živeti“.

Drugim rečima, ispitanici osećaju da ih politika samo uvlači u neke opšte probleme („zamajavaju nas Kosovom i Hagom“) i zatvara im mogućnost da se bave ličnim pitanjima, pa ističu da se „treba baviti svojim poslom“, što sada postaje mnogo važnije nego u prethodnom periodu. Tada je više naglašavana porodica, ka kojoj se treba okrenuti, što je bila takođe jedna uža kolektivistička orijentacija,

dok se sada nazire potreba za ostvarenjem personalnih aspiracija (naglašava se da treba brinuti, pre svega, o svojoj profesiji i karijeri).

Ispitanici 2005. mnogo jasnije uviđaju i neprihvatljivost postojeće izborne procedure, u kojoj građani ne glasaju direktno za svoje predstavnike, jer ih stranke arbitrarno određuju sa svojih stranačkih lista – „one koji su im lojalni“, što navode i kao glavni razlog velike apstinencije na izborima.³ A za tako izabrane „predstavnike naroda“ u Skupštini ispitanici smatraju da su:

- „Nesposobni i kratkovidni i nemaju nikakve vizije“ (sa napomenom nekih ispitanika da je „jedino Zoran Đinđić znao da razmišlja unapred“); konstatujući da je „previše politikanata a malo politike“;
- „Izbori su manipulacija, jer građani ništa ne biraju i nemaju više koga da izaberu“;
- „Stalno se pojavljuju isti ljudi na izborima, nedostaju pravi kandidati“;
- „Toliko smo puta glasali, a ništa se nije promenilo“
- „Ljudi se pitaju: šta moj glas znači i zato ne izlaze na izbore“;
- „Postoji veliko nepoverenje u političke partije i ljudi nemaju motiva da izađu na izbore“;
- „Smetaju ljudima ‘prljave političke kampanje’ u kojima se pljuje na protivkandidate“;
- „Razočarani smo unutarpartijskim borbama“.

Ali je i razočaranost politikom više konkretizovana, navodeći da je razočaranje nastupilo i „zbog mnogih afera“, pa su „zato ljudi izgubili poverenje u samu politiku“. Nisu bez značaja i stavovi da „političari koji su do juče mislili isto (misleći na DOS) sada stvaraju konfuziju i time odbijaju ljude od politike“, a „političari u sadašnjoj vladi zavise od SPS-a i bliski su SRS-u“.

³ Kada govore o apstinenciji na izborima, ispitanici na prvom mestu navode političke razloge (smanjujući ulogu ekonomskih razloga), što potvrđuje i činjenica da je lista političkih razloga najduža, kao, na primer: razočaranje u parlamentarni sistem i druge društvene institucije, mišljenje da je „svejedno ko je na vlasti i da izbori ne mogu ništa da promene“, da su „ljudima dosadili izbori jer se stalno pojavljuju isti likovi“, da je „narod svestan da nema nikakvog uticaja na politiku bez obzira kako glasao“, „imamo česte izbore i ljudi su shvatili da se ništa novo ne događa, „nedostatak pravih kandidata“, „shvatili smo da ništa ne biramo, mi smo samo instrumenti“ i slično.

Upoređivanjem odgovora ispitanika u 2005. godini sa onima iz 2001/2002. o ovoj temi može se konstatovati da je sada njihov stav prema politici mnogo preciznije izražen i to u ovom smislu:

1) Iako i dalje postoji ambivalentan stav prema politici (kao u navedenom tekstu), ispitanici svoje nezadovoljstvo konkretizuju i obrazlažu zašto je danas situacija još besperspektivnija s obzirom na aktuelnu politiku;

2) Odgovornost za neuspeh što politika nije uspela da obezbedi stabilan sistem pravila društvenog ponašanja ispitanici naglašeno prebacuju na političare (koje ocenjuju kao loše), iako se, ipak, očekivanja i dalje vezuju za političare „da prestanu da se, pre svega, bore za osvajanje vlasti i promociju svojih stranaka“ i da „novi ljudi dođu na vlast, koji će više brinuti o opštim interesima“;

3) Zato što se političari ne bave svakodnevnim životnim problemima, ispitanici smatraju da se od politike ne može živeti i da treba misliti, pre svega, na svoj lični život.

Možda se može govoriti i o izvesnoj individualizaciji kao elementu porasta građanske svesti, mada to ne korespondira sa odgovorima koje ispitanici daju o shvatanju lične odgovornosti i o potrebi da kao pojedinci više učestvuju u procesu odlučivanja; štaviše, 2005. poraslo je osećanje bespomoćnosti i opala želja da se kao pojedinci više angažuju u rešavanju svakodnevnih problema. Ono što je u ovom pogledu vidljivo je da je povećana konfuzija u shvatanju odnosa građani-društvo i da su zato stavovi ambivalentni ne samo prema politici već, kako je napred prikazano, i u odnosu na samu percepciju stvarnosti i svoga mesta u njoj.

4.

Percepcija osnovnih problema učesnika intervjua 2005.

Intervju obavljen 2005. pruža mogućnost da se dobije uvid u to koliko i kako ispitivani građani doživljavaju osnovne probleme društva i čemu daju prioritet, te kako razumeju realnost u kojoj žive pet godina posle oktobarskog prevrata.

Redosled problema, koje je naveo jedan ispitanik, mogao bi se uzeti kao analitički okvir ovog pitanja: dužnička kriza, ekonomski problemi i standard, negativna politička klima, nerazumevanje glav-

nih problema i potreba građana od strane političara. Iz analize konkretnih odgovora dobija se utisak da ispitanici danas mnogo više povezuju ekonomske probleme sa političkim, te se dva oprečna stava iz prethodnog istraživanja, naime: sve nastaje iz nerešenih ekonomskih problema, i politička previranja su uzrok svih problema – 2005. doživljavaju kompleksnije, kao međusobno povezani problemi jedne politike u svom nizlaznom toku. To je najbolje izraženo stavovima:

- „Srbija ima toliko mnogo problema da ih je nemoguće prebrojati, jer ni jedan oblik rada i života nije bez problema“;
- „Mi smo zemlja apsurdna, vraćamo se na neka minula vremena“.

Kao najteže probleme ispitanici ističu: siromaštvo, korupciju, veliku nezaposlenost i nesigurnost na radnom mestu, i to povezuju sa kriminalom u politici, sa nelegalno stečenim kapitalom koji toleriše politika, sa nepoverenjem u sve društvene institucije, sa konstatacijom da je „osnovni problem što nismo raskrstili sa prošlošću i priveli odgovornosti ljude koji su zloupotrebili svoj položaj u vlasti, a koji su se danas ponovo infiltrirali u strukturu moći“.

Drugim rečima, ispitanici jasnije zapažaju da „ekonomska kriza izaziva političku nestabilnost“, ali i da su „politička previranja dovela do ekonomskog kolapsa“ („skandali i afere odvlače pažnju od teške ekonomske situacije“) i na osnovu toga zaključuju: „Još nije započela ‘nova priča’, jer negativno seme nije očišćeno“. Sada se više nego ranije ističe kao problem pravac političko-ekonomskog razvoja i u tom kontekstu uočavaju teškoće iz prelaza od socijalizma u kapitalizam, jer je „mafija ušla u državne strukture“, te je „moć u savezu mafije, vojske, tajnih službi, crkve i dela sadašnje vlasti u dosluhu sa bivšom vlašću“. A to je eksplicitnije izraženo oštrim stavom jednog ispitanika, koji kaže: „Sada smo se iz socijalizma vratili ne u kapitalizam nego u robovlasnički period“ (što se povezuje sa negativnom ocenom politike privatizacije, koja ne vodi računa o tome kako novi poslodavac ispunjava svoje obaveze i da li poštuje stečena prava radnika).

U ovogodišnjim intervjuima je i znatno naglašenije nepoverenje u „nove“ političare: „Vrlo loši ljudi su na vlasti, a građani ne mogu na to da utiču jer se na važna mesta postavljaju partijski ljudi“ i „Stalno se menjaju garniture političara a suština ostaje ista“, pa se

ističe da su „potrebni sveži i pametniji političari“, tj. da „treba dovesti poštene, vredne i pune elana ljude“ koji će umeti da rade i brinuti se više o opštim nego o sopstvenim interesima.

Jedan broj ispitanika vidi kao problem i to da „zato što ne saradujemo sa svetom, oni nas kažnjavaju“, odnosno, „Mi uvek uradimo ono što se od nas traži, ali sa zakašnjenjem i dobijamo duplo manje“. Međutim, može se reći, da su ispitanici danas manje kritični prema međunarodnoj zajednici i da vide kao problem, pre svega, „kako ćemo se prilagoditi međunarodnim standardima“.

Ali, nije izostalo i propitivanje sopstvene odgovornosti, koja se prebacuje na „težnju ljudi da uspeh postignu raznim sredstvima a ne radom“, kao i zbog toga što „svi čekaju da se nešto desi, da neko (drugi) uradi nešto za njih“, iz čega jedan ispitanik zaključuje: „Svi smo krivi za ovakvu situaciju“, ali dodaje: „šta ja mogu da učinim, kada ne postoji zajednička odgovornost i svi peru ruke“; ili, „Ljudi stalno kukaju na političare, a žele da ostanu onako kako jeste“ (čime je implicirana povećana popularnost stranaka bivšeg režima).

Iz tih odgovora izbija i osećanje nemoći pojedinca da nešto promeni na izborima i povećano nepoverenje u instituciju izbora, što se manifestuje u velikoj apstinenciji. A „narod je svestan da nema nikakvog uticaja na politiku bez obzira kako glasa“, ali i „zbog povređenog ljudskog dostojanstva količinom laži, prevara i obmana (predizbornim obećanjima) ljudi neće na izbore“. Interesantan je i odgovor da „mnogi veruju da pošto je svrgnut Slobodan Milošević ne moraju da budu toliko upućeni u politiku i da će stvari ići svojim tokom“. I sledeći odgovor daje objašnjenje: „Oni (političari) nam nude šta njima odgovara (a poslanici koji imaju već desetogodišnji staž nisu ništa uradili) i mi njima pomažemo izlazeći na izbore da ostanu na vlasti“. Ali ima u odgovorima ispitanika i shvatanja objektivnih razloga za neizlazak na izbore, jer su „građani ovde nepismeni i ne razmišljaju mnogo“, ili, „ljudi nisu naučili da biraju i da shvate odgovornost svog izbora“; a često se navodi kao razlog i brojnost političkih stranaka i nediferenciranost njihovih programa, te jedan ispitanik zaključuje: „Shvatio sam da ‘obični ljudi’ ne mogu da utiču na politiku“. Nekolicina napominje da „ljudi nisu shvatili da mi treba da budemo angažovani i iskoristimo svoja prava“. Međutim, opšti je utisak da zbog kompleksa frustracije „ljudi šalju kandidatima poruku da ih izbori mnogo ne zanimaju“ i priklanjaju se kolotečini života u smislu „neka bude kako bude“ (to od nas ne zavisi).

U celini gledano, percepcija problema od strane ispitivanih građana u 2005. dosta je realna, što pokazuje da građani racionalno razmišljaju jer umeju da formulišu argumente za iznete stavove. Ali je danas svest o problemima mnogo prisutnija nego u prethodnom intervjuu, kada je postojala nada da su to prolazne pojave, koje će se daljim tokom tranzicije postepeno razrešavati, dok su se u sadašnjem periodu suočili sa mnogobrojnim problemima koji se ne rešavaju, što je izazvalo zabrinjavajući stepen razočaranja i skoro potpuno odsustvo optimizma u pogledu budućnosti.

5.

Zašto se građani okreću partijama bivšeg režima?

Odgovor na ovo pitanje pokazuje u izvesnoj meri da su ispitanici svesni gde SPS i SRS pripadaju, izrazivši dosta kritički stav prema njima (sa nekoliko izuzetaka naklonosti), ali njihovu povećanu popularnost vide kao rezultat ocenjenog neuspeha demokratskih stranaka na vlasti, s jedne strane, a sa druge, u bliskosti ideja DSS-a i SRS-a. U kom kontekstu se i Koštunica navodi kao glavni krivac za njihov povratak na političku scenu Srbije, budući da je, prema mišljenju većine ispitanih građana, bliži strankama desnice nego partijama demokratske opcije.

Ali ima i ispitanika koji misle da nije tačno da je povećanje rejtinga stranaka bivšeg režima rezultat toga što im sada građani prilaze zbog njihovog programa, već „oni misleći birači lakše se razočaraju i odlaze u apstinenciju, budući da ne vide rezultate demokratskih stranaka“; tj. kako kaže jedan ispitanik: „u nedostatku stvarne demokratske opcije, građani veruju radikalima da će nešto promeniti kada dođu na vlast“ (da će zaustaviti privatizaciju, iako je ona neizbežna) i preuzimajući socijaldemokratske ideje (jednakost, socijalna pravda) postižu popularnost pomoću čistog populizma.

Dakle, izlaganje stavova ispitanika po ovom pitanju može se podeliti u dva dela: 1) šta su demokratske vlasti doprinele, stvorenjem društvenom situacijom, povratku stranaka bivšeg režima u politiku; i 2) šta te stranke nude kao alternativu sadašnjoj vlasti i čime stiču popularnost.

Na prvom mestu ispitanici ističu da demokratske vlasti nisu raščistile ni sa režimom Slobodana Miloševića ni Josipa Broza i da su u demokratiju uneli nasleđe prošlosti; zatim, da nismo bili spremni za radikalnije promene, jer se smatra da je bolje ono što je dobro poznato budući da obezbeđuje neku sigurnost – makar i lažnu. Dalje se ističe da su nove vlasti sve uspehe 5. oktobra „bacile pod led, kao da se ništa nije dogodilo“, ili da se „nije desio 6. oktobar“ (i za to okrivljuju Koštunicu). Ima dosta odgovora i u tom smislu da demokratske stranke nisu učvrstile svoje redove, te da i u tim partijama ima onih koji podržavaju stari režim („prevrtači“) i da im je važniji lični interes od interesa naroda, objašnjavajući da je narod zato izgubio volju za demokratskim partijama i veru u demokratske promene, te se smanjuje broj ljudi koji glasaju za demokratsku opciju (dok su radikali disciplinovani). A ističe se kao razlog i da je „Koštunici draža podrška SPS-a nego Tadića“.

Iz većine odgovora ispitanika proizlazi da nesigurnost koju izaziva politika novih demokratskih vlasti gura ljude ka strankama koje poznaju iz ranijeg režima, identifikujući ih sa komunizmom, jer su nostalgični za socijalizmom (uticaj fenomena zaborava) i možda ljudi rezonuju: „bolje je prihvatiti prethodno zlo koje je poznato nego izlagati se još pogubnijem i nepoznatom zlu“. A jedan od razloga porasta popularnosti tih stranaka vidi se i u rasprostranjenosti nacionalističkih osećanja (takozvani patriotizam), koja prihvataju i neke demokratske stranke. Ispitanici ističu da ljudi nemaju kome drugom da se obrate zbog nezadovoljstva nesposobnošću demokrata, a neki kažu: možda se okreću nazad i zbog inata, jer „ima se utisak da smo malo umorni od ljudi koji stalno ponavljaju iste fraze“.

Drugim rečima, ljudi su razočarani u one koji su došli da zamene stranke bivšeg režima zato što su demokratske vlasti pravile pogrešne korake (jedan ispitanik kaže: „demokratske vlasti otpuštaju radnike dok bivša vlast to nije činila“). Zbog toga je zavladao strah za egzistenciju, a zbog nestašice na koju se žale, „ljudi misle da smo onda bolje živeli“, pa očekuju da bi stranke iz tog režima mogle da reše osnovne probleme (nefunkcionisanje vlasti na svim nivoima, anarhija, pa ljudi očekuju da radikali zavedu red). Kaže se i to da „ljudi koje smo izabrali donose gore odluke nego Milošević zato što je u većem delu vlasti ostao aparat koji je stvorio bivši režim“ (što ukazuje na ambivalentnost stavova građana, koji su nezadovoljni

prisustvom elemenata vlasti bivšeg režima, a istovremeno kažu: „vi niste uspjeli, hajde malo ove da vratimo“).

Ispitanici smatraju da su političke elite više krive nego građani za porast popularnosti stranaka bivšeg režima, jer su izabrale da sa njima sarađuju („Vlada Vojislava Koštunice je pomogla tim strankama da izađu iz ‘hibernacije’, mada su posle Miloševićeve krađe izbornih rezultata bili manji od makovog zrna, a sada su se povampirili“).

U odgovoru na pitanje šta privlači građane strankama bivšeg režima (ispitanici misle, pre svega, na SRS) ističe se: „srpski ponor je uticao na jačanje SRS-a“; siromaštvo privlači ljude radikalima jer se „oni hvataju za socijalnu sigurnost i bolju skrb siromašnih“ (a sva istraživanja potvrđuju da najviše siromašnih glasaju za tu stranku). Drugim rečima, stranke bivšeg režima privlače „masu gubitnika tranzicije“ jer se predstavljaju da su oni preuzeli brigu o radnicima („pre-stali su da ‘srbuju’ i nude ‘hleb’“). Ispitanici uviđaju i promene kod radikala: „obukli su druga odela i postali su fleksibilniji“; oni „fino upakuju priču“ koju narod želi da čuje i čestim pojavljivanjem na TV i u intervjuima afirmišu se kao pravi predstavnici naroda, pa ljudi misle: „pa oni nisu tako loši“, ne raspoznajući demagošku retoriku.

Ističu se i neke osobenosti Radikalne stranke kao razlog popularnosti: dosledniji stavovi same stranke i disciplina glasačkog tela („glasači SRS-a su ‘poslušnici’, dok je mnogo veća apatija u demokratskom bloku“); oni se oslanjaju na sopstvene snage i ne trpe strane uticaje; ostali su verni svojim principima i programima (mada to odudara od stava da su „promenili odelo“ od srbovanja ka socijalnom programu); neki ne veruju da je iko od njih prešao u neku drugu stranku, veruje se da su „jedinствeni i homogeni“. A jedna studentkinja to potencira, ističući da „nisu nikada bili umešani u neke ilegalne radnje“ (?), da imaju jasan stav o svemu i da kritički promatraju svoje poteze, pa „ljudi misle da su objektivni i nepristrasni“, te da bi oni bili poštteni kada bi došli na vlast, jer „nema ni jedne mrlje na nekom od njegovih članova“ (ovde je došao do vrhunca fenomen zaborava, budući da se predsednik SRS-a nalazi u Haškom Tribunalu optužen za ratne zločine).

Ali jedan broj ispitanika vidi da su se ove stranke vratile u politiku zato što su bile pustile duboke korene i što se to nije moglo brzo promeniti; a „nove demokratske vlasti nisu bile svesne da treba da se urade duboki rezovi“.

Međutim, nije bez značaja i prisustvo svesti o pogubnom uticaju povratka radikala, što izražava jedan mladi taksista rečima: „Uspeh radikala je katastrofa, jer su oni podržavali Miloševića; oni neprestanim pljuvanjem pune ljude negativnom energijom; to je taktika pravljenja spektakla ni od čega, a to privlači ljude zato što su neobrazovani i zatupljeni i što ne znaju za bolje“, zaključujući da radikali prilaze ljudima sa parolom: „Ti si Srbin, ti si nešto posebno“. Sličan je i stav jednog sredovečnog obučara koji ističe da nije zabravio prethodni period i zato ne podnosi radikale, ali „narod loše živi pa priželjkuje da se i radikali oprobaju na vlasti, koje takođe mogu smeniti ako ne odgovore“.

Ovde se sučeljavaju dve tendencije: jedna koja pokazuje da ne postoji dovoljno profilisana orijentacija građana prema demokratskim/nedemokratskim opcijama i druga, koja pokazuje da su građani prihvatili demokratsku ideju o smenjivosti vlasti, te zato smatraju da i radikalima treba dati šansu (što je, ipak, u koliziji sa izgubljenim poverenjem u instituciju izbora, koja je 2005. vrlo naglašena).

Pored navedenih razloga (bilo zbog grešaka demokratskih vlasti, ili zbog pozitivnog vrednovanja osobina radikala), jedan broj ispitanika navodi i odgovornost međunarodne zajednice, koja nije dala dovoljnu podršku demokratskim snagama („Svi političari koji dolaze sa Zapada duvaju vetar u jedra radikala“), jer skreću probleme isključivo na funkcionisanje Haškog Tribunala, bez osećanja za unutrašnje probleme na koje su građani najosetljiviji. Kaže se i sledeće: „Ima tu i računice međunarodne zajednice, koja nastoji da probudi krizu, jer im nismo potrebni kao država“ (stav u kojem provejava mišljenje da je međunarodna zajednica kriva za raspad ex-Jugoslavije); kao i stav da ona (MZ) „svojim zahtevima deluje protiv nas, a to koriste stranke bivšeg režima“ (ističe se kao argument postavljanje nepopularnih zahteva u najnezgodnije vreme).

Na pitanje kakve poruke šalju SRS i SPS, odgovori su uglavnom negativni: njihova popularnost je lažljiva, nije stvarna („Meni se Šešelj smučio, jer je za njega ‘srpstvo’ klanje zardalim kašikama“ – jedna je od najoštrijih osuda). Možda se takav stav najbolje iskazuje izjavom jedne psihološkinje (31): „Ne vidim da SRS i SPS nude nešto novo što bi vredelo da o tome razmišljam, jer nude sumanuta rešenja i ne odgovara mi njihov pogled na život“; odnosno, najčešći

odgovor glasi: emituju ono što narod želi da čuje jer je razočaran zbog neispunjenih obećanja demokratskih vlasti, bez obzira na svoj originalni program. Drugim rečima, popularnost stranaka bivšeg režima ne proizlazi iz njihovih novih ideja koje bi bile stvarno rešenje za akutne probleme društva, već je posledica razočaranja građana u demokratske stranke i novu vlast, zahvaljujući tome što su te stranke „promenile priču“, ali, kaže jedan radnik (36): „nismo mi glupi“. Ipak, njima veruju manje obrazovani radnici, oni koji su bez posla, ljudi sa sela (što se slaže sa nalazima u istraživanjima javnog mnjenja). Možda odgovor jednog novinara pomaže da se bolje razume odnos ispitanih građana prema ovim strankama, kada konstatuje da se radi o apstinenciji demokratski orijentisanih građana, (dok „radikali uvek glasaju“) koji se „lakše razočaraju“ zbog neuspeha demokratskih vlasti, te da nije reč, u stvari, o tome da građani „prilaze“ strankama bivšeg režima.

Šta se može sugerisati kao zaključak o stavu ispitanika 2005. koji ukazuju na izvestan zaokret od demokratskih partija ka strankama bivšeg režima? Čini se da se iz navedenih iskaza ne bi moglo izvesti da su se građani priklonili desničarskim i nedemokratskim partijama zbog njihovih programa, mada najnoviji rezultati istraživanja javnog mnjenja pokazuju da bi najveći broj građana glasao danas za radikale, te ostaje zadatak dublje provere njihove motivacije (što se u javno-mnjenjskim ispitivanjima ne ispituje, budući da se ne navode razlozi takvih opredeljenja, jer se ne dolazi do saznanja koliko je tome razlog stvarno opredeljenje za poruke radikala, a koliko su u pitanju drugi razlozi – kao ovaj koji smo mi dobili u ovom intervjuu, a koji ističe, pre svega, nezadovoljstvo politikom demokratskih stranaka).

Međutim, objašnjenja koja ispitanici iz našeg intervjuja daju za popularnost tih stranaka, koja nekada zvuče i kao respekt prema njima, a pre svega, prema SRS-u (red, disciplina, doslednost svojim principima, nema sukoba u stranci) sugerise da ta partija ipak bolje „opipava puls“ građana, jer je je glavno objašnjenje ispitanika za njihovu popularnost: izneverile su nas demokratske stranke, nisu izvele obećane promene, pružili su šansu strankama bivšeg režima da se ponovo dokopaju pozicija vlasti i moći; dakle, te stranke, koristeći neuspehe demokratskih vlasti da rešavaju akutne probleme društva i građana i da ponude perspektivu za bolju budućnost, svojom populističkom retorikom ubacuju se kao alternativa za nove birače.

Da li to znači da bi prihvatanje kritike građana od strane demokratskih stranaka da otklone nedostatke i promašaje, moglo povratiti poverenje građana u demokratsku opciju i da bi demistifikovalo demagoške priče vođa SRS-a i SPS-a? Međutim, ako demokratske stranke ostanu i dalje samo na rečima i napadnim diskvalifikacijama stranaka iz Miloševićevog perioda, a ne učine realne napore na razjašnjavanju strategije demokratskog razvoja i usklade je sa svojom praktičnom politikom, uz veće distanciranje od „pomoći“ tih stranaka, to može da se vrati kao bumerang i da doprinese popularnosti nedemokratskih stranaka, koje svojim iskorišćavanjem „patriotizma“ mogu da proizvedu dojam kod građana da se oni više brinu o „nacionalnim interesima“ i da time daju neki konkretan doprinos. Od stavova demokratskih stranaka u narednom periodu prema naznakama ovog i drugih istraživanja, pokazaće se ima li osnove za povratak optimizmu ako one počnu da slušaju „glas naroda“ i da se same oslobađaju samozadovoljne demagogije, koja sve više odbija ljude od demokratije.

6.

Da li se (i zašto) izgubila pozitivna energija probuđena 5. oktobra

Kada analiziramo odgovore ispitanika u 2005. po pitanju optimizma/pesimizma možemo ustanoviti velike promene u odnosu na stavove intervjuisanih građana 2001/2002. godine.

U prethodnom periodu, neposredno posle petooktobarskog prevrata, ispitivani građani su u većini videli u događajima od 5. oktobra „otvaranje puta u budućnost“, iako ni tada nije nedostajala izvesna skepsa i opadanje prvobitnog entuzijazma, kao i izvesna razočaranja, ipak ih nije bila napustila „nada da će biti bolje“, shvatajući da ishodi promena neće zavisiti samo od političara, već i od angažovanja samih građana (uz kritiku pasivnosti i oslanjanja samo na državu). Na drugoj strani, 2005. je izraženo naglašeno gubljenje nade (nizlazna linija optimizma) u pogledu poboljšanja i normalizacije života, sa većim razočaranjem koje je proizvelo preovlađujući pesimizam i sa znatno manjim učešćem onih ispitanika koji su, uprkos svemu što se dogodilo i što kritikuju, sačuvali izvesnu dozu optimizma u pogledu mogućnosti promena na bolje.

Preovlađuju dva objašnjenja zašto se gasi nada u mogućnost ostvarenja „normalnog života“: 1) „ubi nas nemaština“ i „kad se beda useli, onda nema šta da se očekuje“, te se zaključuje da „optimizam opada zato što nam je život nepodnošljiv, jer većina živi na granicama opstanka –od danas do sutra“;

2) nedostaje cilj u politici i zato se gube iluzije, a „kada nema cilja, nema nade“, jer se „ne vidi oslonac i kuda dalje“, te se „izgubila vera u ono što se desilo 5. oktobra“. Odnosno, naši ispitanici ističu da ljudi više ne znaju šta se desilo 5. oktobra. I zbog toga konstatuju da „imamo sve manje nade da izađemo iz ovakve situacije, jer nemamo odgovore na ključna pitanja“ i „svi beže od realnosti i nemaju nekog stava“.

Zatim slede kao obrazloženje gubljenja optimizma već navedeni negativni stavovi o političarima (sa konstatacijom da je „do ubistva premijera postojao elan, sada nemam volje ni za šta“); opadanje popularnosti demokratskih stranaka zato što „nisu temeljne“ i zato što „demokratski političari nisu primer za ugled, pošto ne vladaju na demokratski način“. Po mišljenju ispitanika, „političari nemaju dostojanstva“ („u Skupštini se svađaju kao žene na pijaci“).

Takođe je više naglašeno i osećanje bespomoćnosti da se utiče na tok promena; ispitanici su ophrvani beznađem, potpunom rezignacijom, što je jedan ispitanik formulisao kao „kolektivnu depresiju“, koja dovodi do potpune demotivisanosti građana i pojačanih strahova (od tržišne ekonomije, od loše privatizacije, od nemaštine, od velike nezaposlenosti i egzistencijalne nesigurnosti).

Neki ispitanici dodaju i „sklonost našeg naroda promeni raspoloženja, pogotovo u teškim situacijama“, ali kao razlog navode i to da „ljudi nisu naučili da budu odgovorni za svoje postupke“, mada shvataju da „pojedinac ne može da bude odgovoran jer nema moć odlučivanja“, sa zaključkom: da „nije lako ni materijalno ni psihički preživeti sve što nam se desilo“.

Najfrekventniji razlozi za povećano razočaranje ispitanika u 2005. jesu: „bliskost ideja takozvane demokratske opozicije Srbije onoj ranijoj Srbiji“, zatim „razdori u demokratskom bloku“ i zato „što smo izgubili korak, jer političari nisu shvatili ozbiljnost situacije, tj. da više nema vremena za gubljenje“. Ali, ispitanici ističu i da je „nastupila kriza morala“. Međutim, smatraju da je „nespremnost

suočavanja građana sa teškoćama tranzicije“ nastala i zbog toga što „niko iz demokratske opozicije (pre izbora) nije rekao da će biti teško“, nego su nerealnim obećanjima nudili „svetlu budućnost“ samim svojim dolaskom na vlast, a „mi sami nismo bili svesni kakve promene tražimo i zato ih teško podnosimo“.

Manji broj ispitanika pokušava da se razumevanjem teškoća aktualne (i nasleđene) situacije odupre gubljenju nade u mogućnost stvaranja „nove Srbije“ (pretežno među pripadnicima mlađe generacije), ističući da će „možda ova godina biti prekretnica“, mada zadržavaju pitanje: koliko narod može da izdrži, jer je izuzetno teško, dodajući, ipak, da „treba imati strpljenja da se stvari slegnu“. I takav stav rezimira jedan ispitanik kada kaže: „Ipak, imam nadu da se Srbija može izgraditi u jedno bolje, humanije i normalno društvo“, a drugi konstatuje da „optimizam proizlazi iz delanja i treba učiniti napor kada ti je najteže da uradiš nešto za sebe i druge“.

Mislim da se može konstatovati da razlozi razočaranja nisu čisto subjektivne prirode, koji proizlaze iz maloldušnosti pojedinaca kada se suoče sa teškoćama života, niti iz sebičnosti zbog brige samo za vlastite potrebe i interese, jer obrazloženja koja su ispitanici dali za prevladavajuće pesimističko raspoloženje pokazuju da su stavljali naglasak prevashodno na objektivno nepovoljnu političku i ekonomsku situaciju, koju su veoma realno uspeli da procene. Stoga se kao zaključak o mogućnosti izlaska iz kolektivne depresije nameće potreba ozbiljnog i radikalnog korigovanja aktualne politike, da bi se menjali nepovoljni uslovi, a ne samo isticati potrebu edukacije građana da prihvate demokratske vrednosti što, svakako, nije bez značaja, ali se ne može odvojiti od stvaranja društveno-ekonomskih uslova da demokratske vrednosti budu prihvaćene. Da prevladuje nepoverenje u aktuelnu politiku potvrđuje i stav jednog ispitanika, koji glasi: „Obični ljudi koji nisu na vrhu žive loše i oni su na svojoj koži osetili tranziciju i privatizaciju, i to najviše radnici, ali su nezadovoljni i studenti i hoće da odu iz zemlje, a ja mislim da je to strategija vlasti, da oni odu, da ih ne bi minirali na izborima svojim glasanjem, jer je njima jasno da mladi nikad nisu glasali za nacionalističke ideje“ i zato „sada nada postoji kod malog broja ljudi, i to kod onih koji su u svakom režimu dobro živeli i kojima je nebitno ko će da bude na vlasti“ (student, 21).

Šta se može sugerisati kao zaključak iz analiziranih oblasti

Upadljiva je disproporcija između onih ispitanika koji su se razočarali i izgubili nadu da će biti bolje u daljem toku tranzicije (ali, pre svega, zbog izneverenih očekivanja) i onih koji još uvek, uprkos teškoćama koje doživljavaju, gaje izvesnu nadu u bolju budućnost.

Kada se izvrši upoređivanje rezultata intervjua iz 2001/2002. sa ovim što smo dobili u intervjuu 2005. javljaju se sledeće razlike:

1. Izgubilo se uverenje da je 5. oktobar bio simbol demokratske prekretnice, jer se tada nije raskrstilo sa nasleđem bivšeg režima i zato sada većina ispitanika postavlja pitanje: šta se to stvarno dogodilo 5. oktobra; što 2001/2002. nije bilo predmet sumnje zbog tadašnje euforične situacije koja je izazvala pozitivnu konotaciju tog događaja, ocenjujući taj datum kao „istorijski trenutak“ i kao „izlaz iz dugogodišnjeg mraka“ (videti: *Politika...* str.32), dok je znatno manji broj ispitanika iz prethodnog intervjua davao negativne ocene o petooktobarskom prevratu. Možda se ova razlika može protumačiti kao znak realnijeg odnosa prema stvarnosti, kada je prošla početna euforija, koja je zamaglivala ograničenja takozvanog demokratskog prevrata i podsticala nerealna očekivanja i nadu da se već izašlo iz „mračnog tunela“, a što je u daljem toku tranzicije došlo do izražaja i proizvelo veću kritičnost građana prema svakodnevici u u kojoj žive, te i prema politici koja je uzrokuje.
2. Dok je u prerthodnom intervjuu veći broj ispitanika bio ponosan na probuđenu kolektivnu pozitivnu energiju građana, koja je omogućila prevrat 5. oktobra („jer smo tada doživeli duševnu slobodu i rasterećenje“ kao veliku pobedu – str. 33), 2005. prevladao je pesimizam, gubljenje nade u ostvarenje normalnijeg života, osećanje bespomoćnosti i opadanje samopouzdanja, te se kao osnovni ton odgovora javlja pitanje: gde će nas dovesti nastali preokret. Ali, treba istaći da se u ponovljenom intervjuu ispitanici mnogo više interesuju za perspektivu, gledajući kritički na put kojem vodi sadašnja politika, nego pretežno, ili čak isključivo, za poboljšanje materijalnih uslova života, što je dominiralo u prethodnom istraživanju.

3. 2001/2002. najviše kritike se odnosilo na sporost promena, dok ispitanici 2005. u većini ocenjuju kvalitet promena, konstatujući da se krenulo nizvodno, unazad; ne ukazuje li taj podatak da su građani postali zreliji u oceni samog pravca razvoja i da više ne poklanjaju blanko veru nikome, već da svoj (nepovoljni) stav prema realnosti zasnivaju na proceni činjeničkog stanja i oceni aktualne politike koja ga proizvodi (mada, možda, sa izvesnim preterivanjima u pogledu odricanja bilo kakvih pozitivnih elemenata kretanja).
4. 2005. ispitanici ne očekuju značajnije pozitivne efekte od politike sadašnje demokratske vlasti, jer dovode u pitanje njen demokratski karakter zbog koalicije sa SPS-om, dok su 2001/2002. bili skloniji da demokratski karakter vlasti procenjuju uzimajući u obzir mogućnosti („postoje veliki apetiti a male mogućnosti“, *Politika...* str. 35), kao i to da se o dostignućima mora suditi na osnovu toga „gde smo i šta smo bili do juče“ konstatujući, gledano iz tog ugla, „dosta se uradilo što se moglo“. Dok su, čini se, 2005. ispitanici već zaboravili „gde smo bili“ za vreme Miloševićeve vlasti i da im to ne služi više kao reper za ocenu sadašnjosti, odnosno, da sadašnjicu procenjuju iz perspektive koju su videli kao mogućnosti posle 2000. godine (karakteristično je u tom smislu davanje prednosti prvoj demokratskoj vladi u odnosu na drugu i isticanje ubistva premijera Đinđića kao nepovoljne prekretnice u demokratskom razvoju).
5. Ispitanici su u prethodnom intervjuu objašnjavali skeptičnost prema tadašnjem stanju preteranim očekivanjima jer se „hoće sve da prelomi preko kolena“ (Isto, str. 35), dok 2005. oni stavljaju akcenat na odsustvo jasnih ideja kuda ide zemlja, na kvalitet političara koji vode ovo društvo u postoktobarskom prevratu (nesposobnost, partijska lojalnost, korumpiranost), kao i na raskorak između demokratskih vlasti i građana („ne sluša se glas građana“), iz čega proizlaze ravnodušnost i bespomoćnost, apatija kao osnovne karakteristike sadašnje atmosfere. Ta situacija je, međutim, ambivalentna jer, s jedne strane, pokazuje da su procene građana dublje budući da uzimaju u obzir suštinske repere (pravac kretanja, ideje i sposobnost političara), a sa druge, njihove reakcije su defanzivne jer beže od takve stvarnosti i povlače se u apatiju.

6. 2005. ispitanici uopšte ne govore o „demokratskom bloku“, ili govore samo u smislu njegovog razdora, jer ne vide više oslonac u demokratskim strankama u pogledu mogućnosti artikulacije i realizacije demokratske perspektive. Ali, oni iznose argumente u prilog razlike koju ističu između prve (Đinđićeve) vlade⁴ i druge vlade (Vojislava Koštunice), tretirajući prvu kao izvestan signal kretanja unapred, za razliku od druge koju su, skoro unisono, ocenili kao „povratak na staro“ i kao uzrok nastale besperspektivne politike u ovom razdoblju (sa veoma oštrim ocenama sadašnjeg premijera i vladajuće koalicije). To ukazuje na produbljenije razmišljanje o tokovima dosadašnje tranzicije sa stanovišta petogodišnje distance od 5. oktobra.
7. Kao posledica takvog raspoloženja (gubitka poverenja u demokratske stranke) 2005. se zapaža da ispitanici uzimaju u obzir i mogućnost da se na sledećim izborima pruži šansa radikalima da pokažu šta mogu da učine u rešavanju najakutnijih problema današnjice. I ovde treba ukazati na izvesnu ambivalentnost ovakve pozicije: uporedo postoji zaborav prošlosti („kratko pamćenje“ o tome šta su radili radikali kao partneri Miloševićeve vlasti) i svest o tome da demokratski izbori treba da razreše ambivalentnost same realnosti; ali isto tako da postoje i dosta odbijajući stavovi u odnosu na SRS (kao što je pokazano u odeljku o odnosu prema strankama bivšeg režima).
8. Dok su ispitanici imali poverenje u instituciju izbora 2001/2002, smatrajući da se izbornom promenom vlasti može unaprediti društvena situacija i brže ostvariti demokratski poredak („postići će se više kada i ova vlast bude smenjena“), 2005. je zavlдалo potpuno nepoverenje u izborni princip, jer „svako ko dođe na vlast ponaša se isto“; što ponovo ukazuje

⁴ Interesantno je stanovište guvernera Narodne banke, Radovana Jelašića, koje govori u prilog ovakvom stavu kada kaže: da tokom cele 2001. i 2002. godine „nismo čekali na savet MMF, imali smo tačnu viziju šta treba uraditi (navodi bankarski sektor i poresku i finansijsku politiku) u realnom sektoru. Imali smo inicijativu i naše konkretne predloge samo smo proveravali sa MMF-om u želji da ih dodatno popravimo. Mislim da bi bilo dobro da ponovo preuzmemo inicijativu i da ponovo budemo oni koji upravljaju celim procesom reformi... Pravi je trenutak da pokažemo da imamo viziju“ – dodajući da nema osnovne strategije reformi (videti: „Danas“, 15. jul 2005, str. 11).

na nesigurnost stavova koje ispitanici izriču, na primer, u pogledu davanja šansi radikalima na sledećim izborima, kao i spremnošću da apstiniraju na izborima.

9. Dok je 2001/2002 ne mali broj ispitanika ukazivao na potrebu strpljenja („jer ne može se sve popraviti u jednom danu“), mada je jedan broj isticao da su iscrpljeni u prethodnom režimu bez optimizma, ali su ipak naglašavali „šta god da se promenilo, ne može se zamisliti gore nego što smo doživeli u prethodnoj deceniji“ (str. 38), 2005. razlog za pesimizam se vidi ne u umoru od ratova i katastrofe prethodnog režima već u razočaranosti u politiku demokratskih vlasti („umor od zaustavljanja promena“). To ukazuje na izvesno pomeranje ugla gledanja na sadašnjost, ne iz perspektive „teške prošlosti“ već sa stanovišta sadašnjih učinaka vlasti („teške sadašnjice“) koje ograničavaju perspektivu za budućnost (za stvaranje „nove Srbije“).
10. Interesantno je da se strah od novih ratova ponovo javlja 2005. (dok su u prethodnom istraživanju ispitanici bili uvereni da ratova neće više biti), zbog ekonomske i političke nestabilnosti, nerešenog pitanja Kosova, kao i raskola nastalih zbog stava prema ratnim zločincima, verujući da to može izazvati nove (građanske) ratove, ili kako kaže jedan ispitanik, da može doći do „nove revolucije“.
11. A najviše sličnosti u stavovima oba istraživanja zapaža se u razlozima koje navode za svoje nezadovoljstvo: u oba slučaja su naglašeni loši materijalni uslovi života, odnosno, nizak standard, ali je 2005. to mnogo konkretnije izraženo kao rastuće siromaštvo i nemaština zbog nepromenjenih mehanizama vlasti. A 2005. se eksplicitnije govori i o sličnosti sa bivšim režimom, zbog učešća snaga bivšeg režima u vlasti i njihovom jačem uticaju na politiku demokratske vlade, kao i o konkretnije neispunjenim obećanjima koja 2001/2002. nisu bila artikulisana, dok se to 2005. vezuje za promašene poteze demokratske vlasti (na primer, loša privatizacija, politika rasprodaje zemlje, davanje prednosti ličnim nad društvenim interesima).

Opšti zaključak bi mogao da glasi: percepcija stvarnosti građana Srbije u 2005. (što treba uzeti sa izvesnim oprezom zbog ograničenosti uzorka) dosta je drukčija nego ona koja se odnosila na

stvarnost u 2001/2002. godini, jer joj je osnovni ton „kolektivna depresija“. Međutim, impresionira zrelost odgovora ispitanika danas u pogledu dijagnoze sadašnjosti (koja se ne razlikuje mnogo od one što je prezentiraju profesionalni analitičari), kao i dostojanstveni nivo kritike u smislu „pogleda javnosti“ na sadašnju situaciju, što sugerira da ispitanici nisu pali pod uticaj tabloida i agresivne demagogije, ali ni oficijelne propagande koju emitiju državni mediji i sama vlada. Zato se i ovom prilikom može ponoviti da su građani (tj. ispitanici u intervjuu 2005) pokazali veću političku zrelost od političara, koji ili ne vide, ili sakrivaju probleme, jer nemaju smelosti da kažu istinu (koja je teška) o sadašnjem trenutku tranzicije. Ali, s duge strane, oseća se da su ispitanici danas i više zbudjeni u pogledu puta kojim se ide i gde će to dovesti, što se može protumačiti činjenicom da je stvarnost u ovim vremenima mnogo konfuznija i haotičnija, da je aktuelna politika sama po sebi zbudjujuća, da demokratske stranke ne daju jasne odgovore na pitanje kako rešavati najakutnije probleme, da su se „demokrati“ izmešali sa strankama bivšeg režima koje sve više uslovljavaju aktuelnu politiku; jednom reči, da kaos i konfuzija nisu izvorno u glavama građana nego u društveno-političkim okolnostima u kojima oni žive i u odsustvu adekvatnog objašnjenja i reagovanja na takve okolnosti od strane, u prvom redu, političara, a zatim medija, a moglo bi se reći i izvesnih naučnika koji često nude uprošćene, jednoznačne odgovore u smislu crno-bele slike stvarnosti.

* * *

Interesantno je izvršiti upoređivanje sa nalazima u ispitivanju javnog mnjenja, mada se metodologija dosta razlikuje (u smislu razlike između kvantitativne i kvalitativne analize). Izabrali smo istraživanje Centra za proučavanje alternativa,⁵ koje je izvršeno šest meseci posle našeg prvog intervjua (na uzorku od 1500 ispitanika) a koje već tada ukazuje na promene u stavovima u pravcu koje smo i mi naznačili 2005, ali i na neke razlike koje će se jasnije manifestovati tek u razdoblju 2004/2005. godine.

Već u tom istraživanju ističe se kao moto ispitivanih građana: društveni i individualni problemi su brojni i veliki, a da ih rešava

⁵ Centar za proučavanje alternativa, „Veliko zamajavanje naroda“, 30. jul 2002, čiji su autori: S. Mihailović, M. Nikolić i Z. Stojiljković.

nema ko; kao i to da nas političari „zamajavaju visokom politikom, a stvarni problemi ostaju po strani“. Među tri najvažnija problema u tom periodu ističu se: nizak životni standard (71%), borba protiv kriminala i korupcije (58%) i slaba privreda (52%) – što se u našem istraživanju 2005, pored problema neefikasne privrede i niskog standarda, pomera ka oceni negativne političke klime (sukobi u demokratskom bloku, povezanost kriminala i politike, odsustvo diskontinuiteta sa bivšim režimom) i više ističe kao problem aktuelni pravac društveno-ekonomskog razvoja, ili nejasno određivanje toga pravca (što je u istraživanju CPA iznosilo 62% kada je u pitanju nezadovoljstvo postojećom politikom, a ostvarenjem socijalne pravde 64%). Ali, budući da je to rani period vlasti prve demokratske vlade, koja je u našem intervjuu 2005. dobila znatno povoljniju ocenu od druge demokratske vlade, tu se pokazuje najveća razlika, jer tada su Vojislav Koštunica i DSS bili dosta ispred DS i Zorana Đinđića (kojeg su tada ispitanici smatrali najodgovornijim za nisku efikasnost demokratske vlasti u rešavanju gorućih problema, dok istraživanje 2005. ocenjuje kao prekretnicu u demokratskoj politici ubistvo premijera, kada nastaje idealizacija Zorana Đinđića kao demokratskog lidera).

Kada su u pitanju razlozi niske efikasnosti demokratske vlasti, već tada (jul 2002) nalazimo odgovore koji su slični sa ovim dobijenim u intervjuu 2005, jer su ispitanici i tada isticali, pre svega, podele i svade unutar DOS-a (odnosno, danas, „demokratskog bloka“), nepostojanje odgovornosti demokratskih lidera i njihovu nesposobnost, povezivanje ljudi starog i novog poretka, odsustvo jasne vladine strategije reformi, ali i težinu problema sa kojima se suočavamo (što pokazuje da je tada postojalo veće uvažavanje teškoća kao razloga neostvarivanja obećanja nove vlasti).

Međutim, porast nezadovoljstva stanjem u društvu već jula 2002. raste u odnosu na nalaze iz našeg prvog intervjuja, jer samo 20% ispitanika ocenjuje da je stanje podnošljivo i dobro, a 34% njih smatra da zemlja ide u lošem pravcu (dok celih 38% nisu mogli da ocene kuda ide Srbija u tom periodu). Ali je još uvek 45% ispitanika tada mislilo da će naredna godina biti bolja i budućnost vide dosta ružičasto, jer oko 1/5 građana ima veru u to da će se stvari uskoro promeniti na bolje, gajeći nadu i optimizam, dok je percepcija 2005. dosta drukčija, sa naglašenim pesimizmom i skoro potpunim gubljenjem nade u perspektive u budućnosti.

Već tada je, međutim, došlo do velikog nepoverenja prema svim društvenim institucijama (poverenje ne doseže ni 1/3), osim Vojske (kojoj se rejting takođe smanjuje u 2005), mada prva demokratska vlada Srbije još uživa poverenje svakog četvrtog ispitanika.

Poređenje rezultata sa ovim „među-istraživanjem“, kada su građani već imali prilike da iskuse efekte demokratske vlasti, ali još uvek na samom početku, sa stavovima ispitanika iz 2005. posle šireg iskustva o tome šta je demokratska vlast donela (a šta propustila), potvrđuje da je nastalo samoosveščivanje građana o prilikama u kojima žive i da su sa tog (realno nepovoljnog) stanovišta procenjivali efekte dve demokratske vlade i stanje u društvu danas, izazvano njihovom politikom, koja je u većini ocenjena kao neadekvatna. Ovo poređenje je ujedno potvrda i da su rezultati koje smo dobili ovim intervjuom u skladu sa tokom događaja u Srbijanskom društvu postoktobarskog perioda, koje je, posle izvesnog uspona, počelo doživljavati involuciju, suočavajući građane sa sve brojnijim i sve manje rešivim problemima u postojećim okvirima aktualne politike. Smatramo, stoga, da su rezultati dubinskog intervjua (i kvalitativne analize) dosta veran pokazatelj raspoloženja građana Srbije u današnjem periodu, koji bi mogli da posluže kao upozorenje demokratskim strankama šta treba menjati u dosadašnjoj politici da bi se povratilo poverenje građana u demokratsku vlast i motivisala njihova zainteresovanost za aktivnije učešće u trasiranju demokratskog društva.

Zagorka Golubović

RESULTS OF DEMOCRATIC TRANSITION THROUGH THE EYES OF CITIZENS OF SERBIA IN 2005

Summary

In 2005 The Institute for Philosophy and Social Theory has undertaken a repeated interview (after the one done in 2001/2002, whose results have been published in *Politika i svakodnevni život*, 2003), based on identical methodology (in-depth interview and qualitative analysis) but on a reduced sample (30 interviewees) in six towns in Serbia. The objective was to examine how citizens see the circumstances in

society today, five years after the October turn, and what conditions their attitudes towards: the policy of new democratic powers, of democratic parties and those of the ex-regime, as well as towards the problems they are confronted with, and whether the initial optimism has gone and why. The results obtained by this interview show that after five years of experience with democratic transition the interviewees are more critical regarding the actual democratic policy (especially of the second democratic Government), and more likely to forget the reasons created by the former regime as obstacles to a successful democratic transition. For this reason, disappointment has grown, and an initial optimism gives its place to pessimism, with vanishing of the hope in the possibility of radical democratic change. This makes it possible to give a chance to the Radical Party in a future election. But, in spite of current confusion among citizens produced by the examined state of affairs, as well as the ambiguities in certain attitudes, this inquiry suggests that the interviewees have provided a quite realistic evaluation of the actual conditions in Serbian society today, and that their criticism, which arises from disappointment, does not completely cancel a positive attitude towards democratic transition, since their criticism results from dissatisfaction with the unrealised democratic principles and values after October 5th.

Key words: Serbia, citizens, democracy, transition, politics, criticism